

Wprowadzenie

Tytułowe „miejsce Uniwersytetu” odsyła do rozsianych w przestrzeni miejskiej budynków, nieruchomości i innych obiektów, które tworzą jego infrastrukturę. Skomplikowana machina, jaką stanowi uczelnia, do prawidłowego funkcjonowania potrzebuje wielu sprawnie współpracujących części. W opracowaniach poświęconych Uniwersytetowi najczęściej porusza się jednak wyłącznie kwestie związane z badaniami naukowymi, dydaktyką, strukturą czy administracją. Są one niewątpliwie najważniejszymi składowymi akademii. Rzadziej – i z reguły dość pobieżnie – omawia się tematy związane z szeroko rozumianą infrastrukturą uczelni¹. Te znajdujące się zazwyczaj na marginesach opracowań dziejów Uniwersytetu wątki są głównym tematem niniejszej książki. Jej podstawowym celem jest bowiem przedstawienie infrastruktury Uniwersytetu w Poznaniu od momentu jego powstania w 1919 r. do współczesności.

Przez pojęcie „infrastruktury uniwersyteckiej” rozumiem przede wszystkim te fizyczne elementy, bez których uniwersytet nie może funkcjonować. Nie wchodząc w dyskusję nad definicją obu składowych tego terminu, w niniejszej pracy włączam do tego zbioru budynki dydaktyczne, biblioteki, pracownie naukowe i laboratoria. Tworzą one podstawową uniwersytecką infrastrukturę naukowo-dydaktyczną. W wypadku wydziału kształcącego lekarzy należy do niej dodać kliniki, w przypadku wydziałów rolnych i leśnych – gospodarstwa i leśnictwa doświadczalne, a z myślą o wydziałach związanych z wychowaniem fizycznym i sportem – sale gimnastyczne i inne obiekty sportowe. Nie można zapominać również o mieszkaniach dla pracowników, domach czynszowych, a także o domach studenckich, stołówkach i przychodniach zdrowia. Do tej grupy obiektów należy dołączyć ośrodki wczasowe rozsiane poza główną siedzibą uczelni. Wszystkie wyżej wymienione składniki tworzą infrastrukturę mieszkalno-socjalną uniwersytetu. Z kolei do infrastruktury dydaktyczno-rekreacyjnej należy zaliczyć domy pracy twórczej i ośrodki konferencyjne.

¹ Do nielicznych wyjątków należy np. artykuł J. Nowak, G. Łukomskiego, *Uniwersytet w pejzażu miasta*, „Życie Uniwersyteckie” 1994, wyd. jubileuszowe, maj, s. 18–20.

Objętość tekstu, który przekroczył założone wstępnie rozmiary, nie pozwoliła mi zajmować się szczegółowo wyposażeniem gmachów i ich lokatorami. Wspominałem o nich wyłącznie w tych wypadkach, kiedy było to niezbędne do wyjaśnienia opisywanych procesów. Warto jednak pamiętać, że wyposażenie i przeznaczenie uczelnianych gmachów ulegały zmianom, o czym niejednokrotnie przekonywali się ich użytkownicy. W opracowaniu zostały więc pominięte losy obiektów przed ich przejściem przez Uniwersytet oraz po ich sprzedaży lub innej formie przekazania własności.

W dziejach poznańskiej uczelni uznanie danego budynku za uniwersytecki najczęściej było konsekwencją nadania mu określonej funkcji akademickiej. Stąd też np. budynek administracyjny Pruskiej Komisji Kolonizacyjnej stał się Collegium Medicum (ob. Collegium Maius), a w dworach podpoznańskich folwarków rozgościły się katedry Wydziału Rolniczo-Leśnego bądź obserwatorium astronomiczne. Pomijając nieliczne wyjątki (w okresie międzywojennym Collegium Chemicum i Anatomicum a później Collegium Novum), dopiero od lat dziewięćdziesiątych XX w. na szerszą skalę rozpoczęto proces wznoszenia gmachów na potrzeby Uniwersytetu.

Opisywane w niniejszej książce obiekty stanowiły i nadal stanowią ogromny zbiór nieruchomości, który przez sto lat funkcjonowania Uniwersytetu w Poznaniu rozrósł się do kilkuset elementów. Były one budowane, nabywane, zastawiane, przebudowywane, odbudowywane, remontowane, sprzedawane, a przede wszystkim – użytkowane i zarządzane przez ogromną rzeszę pracowników naukowych i administracyjnych uczelni, ich rodziny oraz studentów.

Wymienione wyżej, niezbędne do funkcjonowania uniwersytetu części mają wymiar materialny – są obiektami architektonicznymi, funkcjonującymi w przestrzeni miejskiej. Wchodzą więc one w rozmaite relacje ze sobą oraz z miejscami, w których się znajdują, wywierając na nie wpływ i je kształtując. Nie mam tu na myśli wyłącznie kwestii architektoniczno-budowlanych, ale także urbanistyczne – decydujące o sprawnym działaniu organizmu miejskiego, znajdujących się w nim obiektów oraz ich mieszkańców i użytkowników.

Infrastruktura uniwersytecka, rozumiana jako zespół obiektów niezbędnych do funkcjonowania akademii, ma ogromny potencjał oddziaływania społecznego, nie tylko na pracujących i studiujących w niej ludzi, ale także na niezwiązanych z uniwersytetem mieszkańców miasta. Korzystając z przestrzeni miejskiej, w której egzystują obiekty umownie oznaczone herbem uczelni, poznaniacy nieustannie z nimi obcuja. Z drugiej strony, studenci i pracownicy uniwersytetu, przemieszczając się między budynkami, korzystają z przestrzeni miejskiej. Wszystkie te aktywności tworzą splątaną sieć znaczeń określającą „miejsca Uniwersytetu”.

Istniejące w przestrzeni miejskiej budynki są znakiem nieustannej wymiany idei, jaką akademia prowadzi z otoczeniem. Wolność myśli, swoboda prowadzenia badań naukowych, nieskrępowane poszukiwanie intelektualnych wyzwań

to idee, które urzeczywistniają się w gmachach uniwersyteckich, a następnie przenikają z nich do przestrzeni miejskiej podczas publicznych debat, wystaw, konferencji, itp. Proces ten ma naturę dialogu, co oznacza, że poznańska uczelnia od początku swojego istnienia jest aktywną uczestniczką życia publicznego.

Uniwersytet w Poznaniu rozlokował się w 1919 r. i w latach następnych w kilku gmachach Dzielnicy Cesarskiej, w centrum pruskiego Poznania, w dzielnicy zbudowanej ku chwale niemieckiej potęgi na wschodzie Imperium. Obierając za siedzibę takie właśnie gmachy, uczelnia w pełni przyczyniła się do zmiany funkcji tego fragmentu przestrzeni miejskiej, czyniąc z tego *stricte* pruskiego zakątka budynków administracyjnych dzielnicę budynków użyteczności publicznej oraz przede wszystkim dzielnicę szkół i wyższych uczelni. Dziś, po stu latach, gmachy, które w początku swojego istnienia przejął Uniwersytet są jego chlubą i, co więcej, wizytówką Poznania.

W niniejszym opracowaniu obiekty infrastruktury uniwersyteckiej zostaną przedstawione przede wszystkim w ujęciu historycznym. Za datę początkową przyjąłem listopad roku 1918, kiedy powstawały plany utworzenia uniwersytetu w Poznaniu. Omówienie kończy się w roku 2019, roku stulecia istnienia uczelni w mieście. Podstawowym celem pracy jest zaprezentowanie dziejów gromadzenia, budowania i użytkowania poszczególnych składowych uniwersyteckiego mienia. Czytelniczki i czytelnicy poznają plany i projekty, które władzom uczelni udało się zrealizować, jak i te, których z różnych przyczyn nie wykonano. Uważam, że warto je przedstawić, bowiem świadczą one o sile i rozmachu koncepcji branych pod uwagę na poszczególnych etapach rozwoju Uniwersytetu.

W momencie powstawania Uniwersytetu w Poznaniu infrastruktura była przejmowana od wcześniej istniejących w mieście instytucji – pruskiej Königlich Akademii, rezydencji Cesarza Niemiec, Königlich-Ansiedlungs-Kommission czy Kaiser-Wilhelm-Bibliothek. Z wymienionych instytucji tylko w wypadku ostatniej można mówić o niekwestionowanej ciągłości. Pruska biblioteka prowincjonalna stała się Biblioteką Uniwersytecką, przejmując jej gmach i księgozbiór. W wypadku Akademii Królewskiej przed przejęciem jej siedziby wystarano się o akt formalnego zamknięcia pruskiej szkoły wyższej, stąd o ciągłości nie może być mowy. Jednakże w wypadku budynku Akademii mamy do czynienia z ciągłością funkcji, bowiem gmach ten zaprojektowany i zbudowany był na cele dydaktyczne i takim służy do dziś. Pozostałe budynki przejęte przez powstający w 1919 r. Uniwersytet ani nie były gmachami dydaktycznymi, ani nie służyły instytucjom edukacyjnym. W takim kształcie Uniwersytet Poznański działał do 1939 r.

Otwarty w 1941 r. okupacyjny Uniwersytet Rzeszy nie ukrywał, że korzysta z gmachów polskiej uczelni, jednakże starał się w oficjalnej propagandzie nawiązywać do dziejów pruskiej Akademii Królewskiej z pominięciem okresu międzywojennego. Strategia taka była zrozumiała w kontekście całościowej polityki okupanta wobec terenów włączonych do Rzeszy w 1939 r.

Otwarty ponownie w Poznaniu od lutego 1945 r. polski Uniwersytet od samego początku reaktywacji swojej aktywności w mieście odrzucał fakt funkcjonowania w jego murach Uniwersytetu Rzeszy, nawiązując do konspiracyjnego tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich, działającego w kilku miastach Generalnego Gubernatorstwa. Jedną z nielicznych osób, które podkreślały, że w budynkach polskiego uniwersytetu funkcjonowała hitlerowska uczelnia, był pierwszy powojenny rektor prof. Stefan Dąbrowski. W mowie wygłoszonej z okazji otwarcia drugiego powojennego roku akademickiego, jesienią 1945 r., wskazywał on, że jednym z aspektów zwycięstwa nad Niemcami jest odzyskanie przestrzeni polskiej uczelni.

Dzieje kształtowania się infrastruktury Uniwersytetu w Poznaniu starałem się przedstawić opierając się na do tej pory rzadko wykorzystywanych materiałach archiwalnych. Do najważniejszych zaliczam te zgromadzone w Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jako uzupełniające, szczególnie w odniesieniu do okresu międzywojennego, traktowałem źródła zgromadzone w archiwach dwóch pozostałych poznańskich uniwersytetów, a zatem Uniwersytetu Medycznego oraz Uniwersytetu Przyrodniczego. Dodatkowe materiały znajdują się także w Archiwum Państwowym w Poznaniu oraz w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Materiał wizualny – fotografie gmachów uniwersyteckich w różnych okresach ich historii – można odnaleźć w zbiorach Pracowni Ikonograficznej oraz Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, w kolekcji Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu, w Muzeum Narodowym w Poznaniu, w Muzeum Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, w Archiwum UAM, w zasobach Działu Promocji UAM, w Narodowym Archiwum Cyfrowym oraz w Wirtualnym Muzeum Historii Poznania CYRYL. Pełna lista wykorzystanych archiwaliów i innych materiałów źródłowych oraz opracowań została zamieszczona w bibliografii niniejszej książki.

Zgromadzony materiał został zaprezentowany chronologicznie, począwszy od 1918 r. Tylko taki układ pozwolił na przedstawienie dynamiki zmian w poszczególnych obszarach infrastruktury. Dzieje gmachów uniwersyteckich w Poznaniu podzieliłem na cztery fazy, a w każdej z nich omówiłem budynki dydaktyczne, mieszkania studenckie i profesorskie oraz ośrodki znajdujące się poza Poznaniem. W każdej z wydzielonych części omówiłem także planowane, a nie zrealizowane inwestycje. Pierwsza z wydzielonych faz obejmuje okres do 1939 r. Władze Uniwersytetu gromadziły wówczas intensywnie budynki i inne obiekty służące pracownikom i studentom. W tym czasie starano się także rozbudować istniejący majątek, jednakże kłopoty finansowe pozwoliły rozpocząć tylko nieliczne przedsięwzięcia. Drugi etap to okres II wojny światowej, ze szczególnym uwzględnieniem funkcjonowania w przestrzeni uniwersyteckiej niemieckiej uczelni. Reichsuniversität Posen użytkował zastaną infrastrukturę, zmieniając niekiedy jej przeznaczenie według potrzeb niemieckich naukow-

ców. Z kolei wojenne bombardowania oraz walki o Poznań doprowadziły do zniszczenia wielu obiektów uniwersyteckich. Ich odbudowa lub gruntowna renowacja była ogromnym wysiłkiem finansowym i logistycznym, a opis tego procesu stanowi trzecią część książki. Zakończenie tego okresu zbiegło się z wydzieleniem z poznańskiego Uniwersytetu dwóch nowych uczelni: Akademii Lekarskiej (dziś Uniwersytet Medyczny w Poznaniu) oraz Wyższej Szkoły Rolniczej (dziś Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu). Te szkoły wyższe przejęły część gmachów, które odtąd nie były już włączane do infrastruktury uniwersyteckiej. Czwartry okres, czyli od podziału uczelni do 2019 r., obejmuje bardzo burzliwe i zmienne dzieje: wolny i stopniowy rozwój uczelni do połowy lat siedemdziesiątych XX w., zapaść w latach osiemdziesiątych, powolne wychodzenie z kryzysu w kolejnej dekadzie, a wreszcie – gwałtowny rozwój w ostatnich piętnastu latach. Infrastruktura UAM doświadczyła w tym czasie dwóch dużych zmian: najpierw – w początku lat siedemdziesiątych – przesunięcia części Uniwersytetu poza ścisłe centrum miasta (obiekty przy ul. Szamarzewskiego), a następnie – szczególnie od przełomu wieków – budowy kampusu na Morasku.

W infrastrukturze poznańskiej uczelni przez sto lat jej funkcjonowania dokonały się ogromne przemiany. Początki Uniwersytetu związane są z trzema budynkami w centrum Poznania, a obecnie jest on ogromną i skomplikowaną strukturą obejmującą kilkadziesiąt gmachów i wiele innych obiektów, rozsianych w całym mieście i poza nim. W budynkach tych prowadzone są badania naukowe i zajęcia dydaktyczne, w innych mieszkają osoby związane z uczelnią. Studenci i pracownicy naukowcy Uniwersytetu zaludniają codziennie Poznań i są ważnymi elementami jego złożonej konstrukcji, a w obiektach uniwersyteckich toczy się życie intelektualne i kulturalne, które wpływa na kształt miasta i jego mieszkańców.

Podziękowania

Winien jestem gorące podziękowania pracownikom i pracownikom archiwów: Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, a także archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu oraz pracownikom i pracownikom Muzeum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Muzeum Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu i Oddziału Zbiorów Specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu za ogromną życzliwość i pomoc podczas gromadzenia materiałów niezbędnych do powstania tej książki. Dziękuję również pani Ewie Jarmakowskiej-Kolanus, Sekretarz Senatu UAM, za udostępnienie szeregu do-

kumentów z obrad Senatu. Bez pomocy wymienionych wyżej osób tekst ten wyglądałby zupełnie inaczej.

Szczególne podziękowania należą się panu Jakubowi Skuteckiemu z Pracowni Ikonograficznej Biblioteki Uniwersyteckiej za uważną lekturę tekstu i jego wnikliwą krytykę, pani Anecie Hilgier z Samodzielnej Sekcji ds. Nieruchomości UAM za lekturę tekstu i uszczegółowienie wielu kwestii związanych ze stanem prawnym uniwersyteckich nieruchomości, pani Magdalenie Kalawskiej z Sekcji Promocji UAM za udostępnienie wielu zdjęć i korekty ich opisów, panom Kanclerzom Włodzimierzowi Płotkowiakowi oraz Markowi Sobczakowi i podległym im Działowi Inwestycji oraz Działowi Technicznemu, kierowanemu przez Władysława Graczyka, za udostępnienie materiałów technicznych związanych z inwestycjami i remontami prowadzonymi w UAM w ostatnich latach. Pani Krystynie Sławskiej, wnuczce Rogera Sławskiego składam nadto serdeczne podziękowania za pomoc w uzyskaniu praw do publikacji materiałów ze spuścizny architekta, przechowywanych w Muzeum Narodowym w Poznaniu.

Osobne podziękowania kieruję do Koleżanek i Kolegów z UAM, którzy dyskutowali ze mną koncepcję i kształt, a nawet tytuł tej książki, a szczególnie do profesora Tomasza Schramma, doktorce Małgorzaty Praczyk, doktorce Emilii Kledzik, profesorki Anity Napierały i profesora Tadeusza Janickiego. Nie mogę nie wspomnieć profesora Zbigniewa Pilarczyka, który namówił mnie do napisania niniejszej pracy. Doktorce Lucynie Harc z Uniwersytetu Wrocławskiego dziękuję za pomoc w pozyskaniu archiwaliów. Profesorce Hannie Grzeszczuk-Brendel z Politechniki Poznańskiej winien jestem podziękowania za pomoc w opracowaniu części materiału, a przede wszystkim za uwagi recenzyjne, które wpłynęły na ostateczny kształt tej książki.

Na koniec chciałbym podziękować Ewie i Wojtkowi za to, że znosili moją nieobecność i zapracowanie.